

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ НАУКОВИХ СОЦІОЛОГІЧНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Олеся Стащенко,

здобувачка Київського університету туризму, економіки і права

Проблеми становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави потребують фундаментальних змін у розумінні взаємозв'язку соціального розвитку, його легітимації, правового закріплення. Таке розуміння дає саме соціологія права.

Імпульс розвитку права міститься у змінах соціальної дійсності, що потребують нових правових підходів. Саме в цьому криється основний науковий і практичний інтерес до соціології права. Як соціальним змінам надати певної правової форми? Це є однією з найбільш фундаментальних проблем, яку ніхто не може оминати. Зокрема, питання про наукові соціологічно-правові дослідження розглядаються у працях М. Мельника, В. Кудрявцева, В. Казимирчука, В. Вакарчука, К. Кульчара, Ж. Карбоньє, В. Лапаєвої та ін. Але питання про природу наукових соціологічних досліджень права є настільки значними та невичерпними, що кожен автор по-своєму їх розуміє й інтерпретує.

Метою цієї статті є визначення поняття, ознак, а також окремих правових теорій, що розглядають питання про природу наукових соціологічних досліджень права.

Понадсторічна історія соціології права обтяжена гострими дискусіями щодо її наукового статусу – можливостей у правопізнанні. Виникнення та розвиток соціології права не є випадковим. Це результат історичного розвитку знань людства, їх диференціації, відокремлення. Формування таких суміжних галузей знання, як соціологія права, філософія права тощо завжди супроводжується дискусіями про їх наукову належність і дисциплінарний статус. Подібні суперечки сприяють уточненню позицій суміжних наук, конкретизації їх уявлень про предмет і метод нової дисципліни, більш свідомому та цілеспрямованому розвитку співробітництва між різними науками, поглибленню процесу наукового пізнання в цілому.

Фахівці з соціології права стверджують, що *соціологія права* – структурована система соціальних знань про право як особливе

соціально-юридичне явище в його генезі, а також в дії, тобто як особливе соціально-визначене та соціально-діюче (соціально-спрямоване) явище, процес; напрям загальнотеоретичних досліджень, що формується у відносно самостійну структуру знань про право як динамічне соціально-юридичне явище. Для створення та застосування закону, для визначення закономірностей і тенденцій у розвитку правової надбудови не досить аналізувати діяльність одних лише юридичних установ. Закон живе та діє в масиві суспільних відносин, усвідомлюється, дотримується або порушується громадянами, посадовими особами, а також конкретними колективами різних підприємств, установ, організацій. Суспільні відносини та процеси у сфері виробництва і розподілу, побуту та духовного життя людей, внутрішньої і зовнішньої політики держави служать і мають служити предметом старанного вивчення права [1, с. 3].

Соціологічний підхід відкриває ширші горизонти у пізнанні права, правової системи та правових явищ і має безумовні переваги перед традиційними методами. Це пояснюється тим, що розширюється предметний діапазон досліджень із широким використанням загальної соціології.

Як зазначають В. Казимирчук і В. Кудрявцев, є дві групи соціально-правових проблем, що зумовлювали два відповідних напрями соціологічних досліджень права: позитивні та негативні (кримінологічні) дослідження. Існувала також позиція, відповідно до якої суть соціологічних досліджень у праві слід шукати у співвідношенні категорії закону «в нормі» і «в житті» [2, с. 13–15]. Зазначалося, що функціонування залежить від того, наскільки чітко регламентовані права й обов'язки суб'єктів у нормах, що визначити це стає можливим саме за допомогою соціологічних досліджень.

Л. Спірідонов вказував на три перспективних напрями конкретно-соціологічних досліджень правових явищ. *Перший* із них покликаний вивчати соціальну дійсність як предмет правового регулювання з позицій, що дозволяють знайти шляхи юридичного

забезпечення її розвитку. При цьому таке вивчення має здійснюватися з точки зору не «юридичних якостей» предмета правового регулювання, а з'ясування закономірностей розвитку відповідної групи суспільних відносин – закономірностей, існуючих об'єктивно та незалежно від права [3, с. 100–102].

Другий напрям конкретно-соціологічних досліджень вивчає механізм дії правових інститутів на відповідні комплекси суспільних відносин. Здійснюються спроби встановити характер взаємодії юридичних норм з іншими соціальними факторами.

Третій напрям конкретно-соціологічних досліджень присвячений встановленню того, наскільки ефективними є ті чи інші законодавчі акти, якою мірою вони сприяють розвитку суспільних явищ у вигідному законодавцю напрямі. Тут може бути перевірена діяльність роботи державних і громадських організацій, зокрема в безпосередньому здійсненні правосуддя [3, с. 100–102].

У соціальних дослідженнях комплексний підхід до розгляду тієї або іншої проблеми об'єктивно зумовлений внутрішнім змістом об'єкта пізнання, тобто всебічне вивчення соціальних явищ є об'єктивно закономірним процесом розвитку відповідної системи знань. Саме в цій різнобічності полягає складність, зокрема, соціологічно-правових досліджень. Останні потребують, як правило, активної участі не лише юристів, а й представників інших наук, насамперед соціологів, або ж компетенції однієї особи в різних сферах знань. Своєю сутністю соціально-правові дослідження є комплексними, тобто потребують кооперування та координації зусиль не лише представників різних галузей, юридичної науки, а й суміжних наук: філософії, соціології, психології, економіки тощо [4, с. 44]. Вони дозволяють усебічно вивчати досліджувані явища та процеси, привернути до них увагу і знання фахівців різних галузей науки [5, с. 154; 6, с. 27].

Особливо перспективним є продовження досліджень проблем соціальної природи та соціального призначення права, об'єктивних меж і критеріїв ефективності правової регламентації суспільних відносин, соціальних передумов правових відносин, механізму трансформації (переведення) соціальних чинників у правові норми, ефективності інституту юридичної відповідальності, механізмів функціонування правових інститутів і взаємодії права з іншими соціальними регуляторами та ін. Так, В. Казимирчук вважав, що конкретні соціологічні дослідження у праві спрямовані на вивчення соціальної обумовленості, соціальної дії, ефективності права та його інститутів, на розкриття взаємозв'язку права з суспільними відносинами, з практикою,

зворотного впливу соціальних факторів на право [7, с. 235]. Іншими словами, метою дослідження в рамках соціології права є розгляд зв'язку між правом як соціальним феноменом і суспільством, соціальних функцій права і комплексних процесів трансформації юридичних норм у соціальну поведінку в усіх можливих деталях, а предметом – соціальна зумовленість права, його норм та інститутів, закономірностей впливу на право всіх сукупностей матеріальних і духовних факторів, що утворюють конкретно-історичну обстановку, в якій розвивається дана правова система; механізм дії права в соціальному житті, закономірності впливу права та правозастосовчої діяльності на різні сторони матеріального і духовного життя суспільства; ефективність дії права, його норм і інститутів як регуляторів суспільних відносин [7, с. 236–239].

Справедливим є положення про те, що метою соціологічних досліджень у праві є розгляд зв'язку між правом як соціальним феноменом і суспільством, соціальних функцій права і комплексів трансформації юридичних норм у соціальну поведінку на всіх рівнях – суспільства, різних соціальних шарів, колективів, груп і особистості [7, с. 236–239], що предмет вивчення механізму дії права складає відповідно механізм взаємозв'язку правових і не правових факторів, що впливають на регулюючі правом суспільні відносини. В результаті цих досліджень формується відповідна структура соціальних знань про право, тобто соціологія права [7, с. 13–15]. З цієї позицією слід погодитися.

Комплексний підхід означає разом із тим розгляд соціально-правових явищ і зв'язків як синтетичних за своєю природою, що пронизують усі інші сторони соціального життя, кожний із яких окремо може бути предметом вивчення конкретної науки про право. Він передбачає дослідження правових явищ як певної нерозмежованої цілісності, в єдності їх соціального й юридичного, а також аналіз взаємозв'язків і взаємодії з іншими суспільними явищами, виявлення питомої ваги впливу кожного з них на стан правових феноменів, які не слід розглядати як деякі нерухомі, статичні сутності, адже ці феномени виражають рух правової цілісності [8, с. 73]. Наприклад, такий досить специфічний феномен, як право є сферою перетину різноманітних явищ і відносин, ансамблем (сукупністю), пов'язаних одна з одною діями і подіями. Його можна розглядати як зсередини (сукупність обов'язкових для виконання норм, які визначають соціальні відносини, встановлених групою осіб у будь-який даний момент часу), так і ззовні (у тісному зв'язку з конкретною соціально-правовою реальністю, у взаємодії з різними соціальними чинниками,

інститутами – державою, політикою, армією, системою освіти та виховання, економічними й іншими організаціями [9, с. 164–168].

Завдання комплексних за своєю природою соціологічно-правових досліджень – вивчення істотних чинників (дій, подій, відносин, явищ тощо), які стосуються, відносяться до конкретного правового феномена. Отже, комплексність наукового соціологічно-правового пізнання характеризує, зокрема, складну організацію правового явища та його середовища [10, с. 280–286].

Один із провідних представників системного та функціонального підходів у соціології й юриспруденції, який трактував право як генералізований засіб комунікації, Н. Луман розглядав комплексність як властивість соціальної системи відтворювати свої елементи, впорядковувати зв'язки між ними, а також здатність системи пристосовуватися до складності зовнішнього середовища. Система, на його думку, повинна володіти таким рівнем комплексності, щоб бути здатною реагувати на будь-які зміни середовища. Для цього вона виробляє два способи: структуру (впорядкування зв'язків між елементами) та процес (відтворення нових елементів-подій, які не мають тривалості у часі) [11, с. 42–43]. Зміна такої системи відбувається через співвідношення елементів (подій).

Соціологія права як приватна соціологічна теорія досліджує юридичне явище в рамках загальної соціологічної теорії, зосереджуючи свою увагу на праві (як соціальному інституті), його зв'язках з іншими соціальними інститутами (економікою, політикою, культурою, мораллю тощо). Відмінність предмета соціології права та предмета юриспруденції полягає в тому, що право є предметом юридичної науки як відносно самостійне суспільне явище. Предметом соціології права воно виступає як сторона суспільства; в цій якості право є предметом історичного матеріалізму, тобто загальної соціологічної теорії. Соціологія права використовує більш широке коло методів, ніж юридична наука: суспільно-наукові (наприклад, математичні, статистичні), методи приватних наук (політичної економіки, демографії, власне соціології тощо). Соціологію права утворює система знань, які відображають правові явища як моменти життя суспільства. Вона виходить із того, що не тільки про право слід судити по суспільству, яке його створило, а й про суспільство можна судити по створеному ним праву.

Викладене дозволяє окреслити предмет соціології права – це соціальна зумовленість правових норм, механізмів і ефективність їх функціонування у суспільстві [3, с. 46].

Як зазначає В. Кудрявцев, предмет кожної із наук (соціології, правознавства) дійсно має свою специфіку. Юридична наука вив-

чає (нарівні з нормами права) правові відносини, а соціологія – фактичні суспільні відносини людей. При цьому під правовідносинами ми розуміємо зв'язок між суб'єктами тільки опосередкованістю прав та обов'язків. Реалізація цих прав і обов'язків має, безумовно, правове значення, але по суті являє собою вже не правові, а фактичні суспільні відносини.

Фактичними є всі суспільні відносини, які не регулюються правом або суперечать йому. Фактичні відносини людей кореспондують правовим відносинам у будь-якій галузі права. Незалежно від рівня розвитку соціології права, ці фактичні відносини вивчалися та вивчаються низкою суспільних наук [12, с. 89]. Так, галузі цивільних правовідносин відповідає економічне ставлення людей і конкретних економічних дисциплін. Адміністративне право охоплює велику групу правовідносин, в основі яких лежать фактичні відносини організаційного-характеру. Їх вивчає наука управління, яку навряд чи можна вважати правовою наукою. Такого роду паралелі можна прослідкувати стосовно до державного, міжнародного і інших галузей права [12, с. 8–9].

Статус соціолого-юридичних досліджень у системі соціально-гуманітарних наук зумовлений тим, що вони позбавлені будь-яких претензій на окрему галузь наукового пізнання. Їх цілком задовольняє проміжне, міждисциплінарне становище [10, с. 52; 13, с. 11; 14, с. 102]. Особливо характерна в цьому відношенні позиція К. Кульчара, який переконаний, що сучасний розвиток науки не терпить ніякої схеми [15, с. 118–119]. Таким чином, галузям соціології, як зокрема і соціології права, цей міждисциплінарний характер властивий з моменту виникнення, а фактичні соціолого-юридичні дослідження стають настільки міждисциплінарними, що питання про те, зараховувати соціологію права до науки права (теорії права) чи до соціології, нібито втрачає сенс [15, с. 118, 119]. Інша група авторів, критикуючи буквально трактування К. Кульчаром поняття «міждисциплінарна наука», займає протилежну позицію. Вони стверджують, що міждисциплінарний характер соціології права полягає в тому, що вона виникає на стику соціології та правознавства, на базі їх взаємодії, що аж ніяк не означає, що соціологія права займає якесь проміжне місце поза цими науками. Вона частина соціології й як така, нарівні з іншими приватними соціологіями, співвідноситься з нею як окреме та загальне. На їх думку, безперечна міждисциплінарність соціології права пов'язана, насамперед, з її генетичним походженням і специфікою, і ніякою мірою не є підставою для визнання права на існування

юридичної соціології [9, с. 5–6; 16, с. 62, 63; 17, с. 47].

І, нарешті, Ж. Карбоньє з цього приводу зазначає, що коли йдеться про міждисциплінарні сфери, потрібно намагатися підсумувати компетенції або ж нейтралізувати некомпетентність. Міждисциплінарність сама собою є дисциплінарною, а саме дисципліна покликана вирішувати конфлікти на зразок того, як це робить міжнародне приватне право [18, с. 130].

Ми поділяємо погляди В. Лапаєвої, яка вважає, що міждисциплінарний характер соціології права не означає, нібито вона знаходиться десь між юриспруденцією та соціологією. Як суміжна, комплексна галузь знань соціологія права неминуче повинна опинитися в полі тяжіння предметного ядра юриспруденції чи соціології. Вона виникає, оформлюється та стверджується в рамках предметної сфери однієї із трисумісних наук юриспруденції (як окрема правова наука – юридична соціологія) чи загальної соціології (як окрема її галузь – соціологія права). При цьому юридична соціологія та соціологія права відрізняються одна від одної так само, як юридична наука від соціології [19, с. 1–10; 20, с. 81].

Висновки

Проведене дослідження з усією очевидністю визнає самостійність соціології права як наукової дисципліни, а також її єдність із загальною теорією права. Якщо ж висловити цю ідею іншими словами, то слід зазначити, що предметом соціології права є вивчення відповідності один одному правових і неправових факторів, правових і фактичних відносин, попиту на права та пропозиції права, правових очікувань і правового комфорту, що утворюють збалансованість правової системи. Може здатися, що соціологія права поглинена теорією держави та права. Справа в тому, що соціологія права, дійсно, є інтегральним знанням про право, що стоїть між соціологією та правознавством. Крім того, соціологія права є повноцінною частиною іншої науки – юридичної (правової) соціології, предметом якої є не право, а соціальний простір суспільної системи, що існує під впливом правової регламентації та не уяв-

ляється без неї. Соціологія права як наука, заснована на соціологічному розумінні права, стає невід'ємною частиною як правознавства, так і правової соціології.

Література

1. Мельник М. І. Правова соціологія – новий якісний рівень соціології права // Держава і право. – К., 2002. – Вип. 16.
2. Кудрявцев В. Н., Казимирчук В. П. Современная социология права. – М., 1995. – 297 с.
3. Спиридонов Л. И. Социология уголовного права. – М., 1986. – 240 с.
4. Казимирчук В. П. Социологические исследования в праве: проблемы и перспективы // Советское государство и право. – 1967. – № 10. – С. 37–45.
5. Артамонов В. П. Использование социалистических методов наукой советского исправительно-трудового права // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – С. 150–155.
6. Проблемы методологии и методики правоведения. – М., 1974. – 206 с.
7. Казимирчук В. П. Социологические исследования в праве // Методологические проблемы советской юридической науки. – М., 1980. – С. 232–251.
8. Козлов В. А., Суслов Ю. А. Конкретно-социологические исследования в области права. – Л., 1981. – 111 с.
9. Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н. Социология права. – Ростов-на-Д., 2001. – 480 с.
10. Социология права / Под ред. В. М. Сырых. – М., 2001. – 480 с.
11. Западная теоретическая социология 80-х годов. – М., 1989. – 158 с.
12. Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность. – М.
13. Ксенофонтов В. Н. Социология права. – М., 1948. – 159 с.
14. Варчук В. В. Социология права – отрасль социологии // Социологические исследования. – 1996. – № 11. – С. 102–109.
15. Кульчар К. Основы социологии права: Пер. с венгер. – М., 1981. – 256 с.
16. Тадевосян Э. В. К вопросу о социологии права // Социологические исследования. – 1997. – № 11. – С. 62–68.
17. Тадевосян Э. В. Социология права и ее место в системе наук о праве // Государство и право. – 1998. – № 1. – С. 46–53.
18. Карабанье Ж. Юридическая социология. – Б., 1998. – 352 с.
19. Лапаева В. В. Социология права / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2000. – 304 с.
20. Лапаева В. В. Социология права в системе обществоведения // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 47–57.

